

TÖRTÉNETI SZÖVEGTIPOLÓGIA¹

KUNA ÁGNES

(MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Károli Gáspár Református Egyetem)

1. Bevezetés

A szövegek jellemzően valamilyen szövegtípus megvalósulásai, aktualizálódásai az adott beszédhelyzetben. A szövegek vizsgálata tehát valamilyen mértékben egyben a szövegtípusok vizsgálatát is jelenti. A 20. század második felétől számos szövegtipológiai kutatási irány bontakozik ki, amelyben a történeti szövegtipológia az egyik lehetséges útként jelenik meg (Kocsány 1989, 2006). A szövegtípusok diakrón vizsgálata új nyelvtörténeti megközelítéseket is eredményez, amelyben a szövegek nyelvhasználati eseményekként, illetve azok produktumaiként jelennek meg, és az adott szociokulturális háttérben működő szövegtípust valósítanak meg. Ebben a felfogásban a nyelv története lényegében megragadható a szövegtípusok történeteként (Steger 1984; Barz–Fix–Schröder–Schuppener 2000; Maitz–Molnár 2001).

Jelen tanulmány ezzel összefüggésben arra keresi a választ, hogy mit is jelent a szövegtipológia, és vajon szükség van-e rá a nyelvtörténeti kutatásokban. A célkitűzésnek megfelelően jelen bevezető részt (1.) követően röviden kitérek a szövegtipológia főbb általános irányaira (2.). Ezen belül áttekintem a történeti szövegtipológia főbb kutatási területeit és feladatait (3.). Ezután tárgyalom a történeti szövegtipológia, a történeti szociolingvisztika és a történeti pragmatika kapcsolatát (3.1.); valamint bemutatom a szövegtípusnak mint alapfogalomnak az értelmezését (3.2.), amelyhez a funkcionális kognitív pragmatika megközelítéséből indulok ki. A 4. fejezetben arra keresem a választ, hogy szüksége van-e a nyelvtörténeti kutatásoknak a szövegtípusra, illetve a szövegtipológiára. Végezetül a tanulmány összegző gondolatokkal zárul (5.).

2. Szövegten és szövegtipológia – irányok és lehetőségek

A modern szövegten kezdetei a 20. század második felére tehetőek. Ekkortól kezdve irányul a figyelem a mondatnál nagyobb nyelvi egységekre. A szövegkutatásnak alapvetően két irányzata alakult ki annak megfelelően, hogy a vizsgálat milyen szempont, illetve tudományág felől közelíti meg a szöveget. Az egyik az ún. nyelvirendszerközpontú, amely a mondatokból, illetve azok szintaktikai kapcsolataiból indul ki; a másik pedig a szövegértelem-központú irányzat, amelyben a funkció és a megértés kerül előtérbe (Kocsány 1989: 146; Tolcsvai Nagy 2001: 16–9). Az 1970-es évektől egyre erőteljesebben érvényesül a szövegvizsgálatokban is a pragmatikai szemlélet térhódítása, így a szöveg értelmének és a nyelvi tevékenység során betöltött szerepének a fontossága. Ekkorra tehető egyrészt a különböző kiindulópontból történő, önálló szövegmodellek megjelenése (pl. van Dijk 1977; Petőfi S. 1978; Halliday 1970; Halliday–Hasan 1976). Másrészt megfigyelhető, hogy nő azon kutatások száma, amelyeknek a szövegtípus mint

---

¹ A tanulmány az MTA TKI és a PPKE ITK posztdoktori kutatóprogram, valamint az OTKA K 100717 sz. Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás támogatásával készült.

kognitív cselekvési minta áll a középpontjában (Gulich–Raible 1972; Sitta 1973; Werlich 1975). Az 1980-as évektől egyre nagyobb szerepet kap a szélesebb értelemben vett kommunikatív, pragmatikai, valamint kognitív tényezők vizsgálata a szövegkutatásban. De Beaugrande és Dressler (1981) alapmunkáját követően a szövegtanban megfigyelhető a kognitív elméleti keret és a tudományköziség, és ezzel együtt a különböző szempontú szövegteni leírások térhódítása (l. bővebben Kocsány 1989; Tolcsvai Nagy 2001: 28–37).

2.1. Szövegtipológiai megközelítések

A szövegek vizsgálata a retorikai hagyománytól kezdve szorosan összekapcsolódik a szövegtipusok vizsgálatával. A modernkori (20. századi) szövegteni elméletekben is több megközelítési móddal találkozhatunk. Heinemann (2000b: 525–38) összefoglalásában négyféle tipológiát különít el: 1) A szignál-típusú modellekben a formai-grammatikai jegyek és azoknak a szövegkoherenciával való összefüggései kerülnek előtérbe. 2) A szekvenciális és tartalomközpontú modellek a szituatív kontextus legfontosabb tényezőit (kontextuális fókusz) figyelembe véve állítják fel klasszifikációjukat, elkülönítve a deskriptív, narratív, exozitorikus, argumentatív és instruktív (szövegfajtákat). 3) Az ún. szituációs modellek uralkodóan pragmatikai tényezőket vesznek a csoportosítás alapjául. Így előtérbe kerülnek a beszélők viszonyai és a kommunikáció egyéb fontos tényezői. 4) Végezetül Heinemann megkülönbözteti a többsikű modelleket, amelyek egyrészt kompatibilisek a mindennapi szövegmintákkal; másrészt a szövegeket több dimenzió mentén, komplex módon szemlélik; harmadrészt pedig fontos szempont a rugalmasság és a szövegtipusok egymással való hálózati jellegű kapcsolata. Már Heinemann-féle felosztás is jelzi, hogy a szövegvizsgálat és a szövegtipusok egyes modelljei nem problémamentesek, alapvetően más-más kiindulópont jellemzi őket, és ezektől eltérő megközelítési módok is elképzelhetők. Az is megfigyelhető továbbá, hogy az egyes megközelítések számos kapcsolódási ponttal köthetnek egymáshoz. Kocsány (1989, 2006) a szövegtipusok vizsgálatának irányait például a következőképpen jelöli ki: 1) történeti, 2) szociológiai, 3) kognitív-strukturális, továbbá 4) pragmatikai-funkcionális szövegtipológia. Ezek az irányok egymással szoros összefüggésben állnak, tudományköziséget és módszertani pluralizmust kívánnak meg, ahogy erre Kocsány is utal. További összetett kérdés, hogy a szövegek osztályozása, valamint az erről való tudás, a nyelvhasználók elméjében hogyan modellálható. Erről is különböző felfogások élnek. Vannak olyan elképzelések, amelyek szerint a nyelvhasználók a szövegtipusok között magas absztrakciós szintű minimális kategóriák mentén tesznek különbséget (pl. beszélt, írott; narratív-nem narratív) (vö. Gargakopoulou-Goutsos 1997). Míg más elképzelések szerint a nyelvhasználók igen gazdag szövegtipus-repertoárral rendelkeznek (vö. Steen 2011).

3. Történeti szövegtipológia

A szövegtipológiai kutatások egyik lehetséges iránya a fenti megközelítések értelmében a történeti szövegtipológia (vö. Kocsány 2006). Az ilyen megközelítésű kutatásokban előtérbe kerül a szöveg történetisége, a nyelvi változás és ezek szociokulturális meghatározottsága, ami vizsgálati tárgyának hangsúlyos pontjait is kijelöli. Így fontos kérdések például, hogy hogyan, milyen irányból, miért jönnek létre a szövegtipusok; hogyan és milyen körülmények hatására változnak; milyen kapcsolatban vannak egymással

stb. Ezekre a kérdésekre mindig az adott társadalmi és kulturális környezetben, a beszélőközösség nyelvi tevékenységével szoros viszonyban keresi a választ. Így a történeti szövegtipológia szoros szálakkal kötődik a történeti szociolingvisztika, illetve pragmatika kutatásaihoz. Felvetődik a kérdés, hogy ezek milyen viszonyban vannak egymással. Erre a 3.1. alfejezetben térek ki részletesen. A történeti szövegtipológiai kutatásokban a szociokulturális tényezők tárgyalásán belül az idegen kultúrák és az idegen diskurzusminták kapcsolata is hangsúlyosabb szerepet kaphat, ami gyakran kontrasztív módszerek alkalmazását hozza magával (Aschenberg 2002; Brdar-Szabó 2009).

A történeti szövegtipológia célkitűzései között központi helyet foglal el, hogy feltárja az egyes beszélőközösségek adott korban jellemző szövegtípus-repertoárját, és ezeket mint egyfajta kommunikációtörténetet elemezze, kapcsolatba hozva egymással a nyelvi, a szövegtípusokat érintő, valamint a társadalmi változásokat (pl. Steger 1984; Barz–Fix–Schröder–Schuppener 2000; Maitz–Molnár 2001). A kutatás másik jellemző iránya az egyes szövegtípusokat mutatja be egy adott történelmi korban, másrészt leírja azok történetét, alakulását a szociokulturális tényezők viszonylatában (pl. Hünecke 1991; Görlach 1992, 2004; Liebman Parrinello 1996; Taavitsainen 2001a; Kocsány 2002; Takács 2003, 2004, 2006; Kuna 2008, 2009, 2011, 2015, 2016a).

A történeti szövegtipológiai kutatások szemléletmódját és módszertanát nagymértékben befolyásolják a már kialakult pragmatikai szemléletű szövegvizsgálat hagyományai, modelljei. Így kiemelkedő szerepet kapnak a vizsgálatokban a nyelvi jellemzők, a szövegalkotói és -befogadói szerepek, a korban uralkodó szöveg-hagyományok, a szövegtípusok megnevezései, „címkéi”. Fontos továbbá az egyes szövegek, szövegtípusok környezete: az tehát, hogy hol, milyen más szövegekben, illetve szövegekkel együtt jelennek meg, ami a szövegtípusok egymáshoz való viszonyáról is sokat elárulhat. Ezen tényezők vizsgálatában eltérő módszertani elvek jelennek meg. Ilyen például Görlach (1992, 2004) analitikus és szituatív beágyazottságú megközelítése, amely az elemzés interdiszciplináris kereteit hangsúlyozva olyan komponensek mentén jellemzi a szövegtípusokat, amelyek magukba foglalják a nyelvi és szociokulturális tényezőket egyaránt. Így az adott nyelvű közösség szövegtípus-repertoárjának leírására, katalogizálására tesz kísérletet, valamint a komponensek (+/-) jellege mentén azok egymáshoz való viszonyát is értelmezni kívánja.

A történeti szövegtípus-vizsgálat azonban természetesen nem szükségszerűen szisztematikus komponensvizsgálat, illetőleg katalogizálás. Kohnen (2004) kiindulási alapja például a szövegtípusok esetében a funkció elsődlegessége. Meghatározásában a szövegtípusok komplex nyelvi cselekvésminták, a funkció, a kontextus és a forma konvencionizált kombinációi, amelyek eleve történetileg léteznek és a korpuszok kialakításában is fontos szerepet kapnak. Ezen túlmenően számos más megközelítés lehetséges a történeti szövegtipológiai kutatásokban attól függően, hogy mit helyezünk az elemzés középpontjába, és azt milyen elméleti kiindulópontból vizsgáljuk.

Jelen dolgozat a történeti szövegtipológia elemzések elméleti keretének a funkcionális kognitív pragmatikai megközelítést javasolja (Verschueren 1999; Tátrai 2011), mivel ez a felfogás nem választja el élesen a szinkroniát és a diakroniát; valamint képes összefogni és a nyelvhasználat felől, abból kiindulva elemezni a szövegtípusok heterogén jellemzőit, beleértve a szociokulturális meghatározottságát is; és összhangban áll a történeti pragmatikai kutatásokban fellelhető szövegtípus-felfogással is (vö. *genre*

Taavitsainen 2001a, 2001b, 2004). A funkcionális pragmatikai megközelítés számos ponton érintkezik a magyar történeti kutatásokban fellelhető szociopragmatikai szemlélettel (Sárosi 2003, 2015), valamint a Juhász Dezső által képviselt dimenzionális nyelv szemlélettel, amelyben „a nyelvi működés három fő dimenziója, a térbeli, az időbeli és a humán” szerves egységbe épül (Juhász 2002: 166).

A továbbiakban azt mutatom be, hogy milyen hozadékkal bír a funkcionális pragmatikai keret a történeti szövegek megközelítésében, valamint milyen a történetiséghez kötődő viszonya, és ez milyen hatással van a történeti szövegtipológiai értelmezésre (3.1.). Továbbá kitérek a szövegtípus értelmezési lehetőségére is (3.2.).

3.1. A funkcionális kognitív nyelvészet és a történetiség

A nyelv történeti szempontú vizsgálata a jelen kor értelmezői horizontjából történik, amely számos korlátba ütközik. A jelen perspektívája egyrészt érvényesül az értelmezésben; másrészt tetten érhető a megnevezésekben is, pl: *szociolingvisztika* vs. *történeti szociolingvisztika*; *pragmatika* vs. *történeti pragmatika*; *szövegtipológia* vs. *történeti szövegtipológia*. Kérdésként merülhet fel, hogy ezek valóban külön részdiszciplínák-e, és ha igen, akkor hogyan viszonyulnak egymáshoz.

A funkcionális kognitív nyelv szemléletben a szinkronia és a diakronia között nincs éles határ, a jelen és a múlt egy kontinuumként értelmezhető. A kontinuum értelmezhető lényegében alakulástörténetként, amelyben nyelvi változások zajlanak a társadalmi, kulturális, kommunikatív körülmények és célok függvényében. A nyelv a nyelvi tevékenység során alakul, változik, illetve öröklődik tovább, így a nyelvi változás alapvetően a történetiségben, a történeti szempont bevonásával vizsgálható (Csontos 2013: 150–2). A nyelv történetének kontinuum jellege, azaz alakulástörténete lehetővé teszi, sőt megkívánja, hogy a korábbi időszakok nyelvi tevékenységét ne statikus állapotokként, hanem kommunikatív, nyelvhasználati eseményekként kezeljük éppúgy, ahogy a jelenkor szövegeit. Ennek értelmében a pragmatikai személet a történeti kutatásokban ugyanúgy érvényesíthető, mint a mai nyelvi tevékenység elemzésében. Suzanne Romaine szavaival élve: Azok a nyelvi erők, amelyek ma működnek, a múltban is működtek, így a múlt jelenségei révén eljuthatunk a jelenhez, és fordítva a jelenből kiindulva a múlt számos jellemzőjét is megérthetjük (Romaine 1988: 1454). Ez az alapgondolat egyre inkább tetten érhető a nyelv történeti szempontú vizsgálatában, beleértve annak szemléletét és módszertanát is. Ezt bizonyítják az egyre nagyobb számban megjelenő nyelvhasználatból kiinduló elemzések, történeti korpuszok és módszertani kötetek (Taavitsainen–Jucker–Tuominen 2014; Taavitsainen–Jucker–Bublitz–Schneider 2017). Ezek a kutatási irányok és eredmények a magyar nyelvű kutatásokban is egyre inkább megfigyelhetők például a diskurzuszjelölők, az idézés, a megszólítás, a beszélt nyelv, az udvariasság, a névhasználat és a beszédaktusok terén (csak néhányat kiemelve: Haader 2004, 2009; Dömötör 2008; Csontos 2009; Dér 2008; Kuna 2011, 2015; Schirm 2011; Krepsz 2015; Mohay 2015; Németh 2015; Petykó 2015). Az elemzések kapcsán, valamint a nyelvtörténetírás új megközelítésének szükségességére vonatkozóan elméleti és módszertani kihívások is megfogalmazódnak (vö. Szabó 1992a, 1992b, 1996; Pusztai 1999; Zelliger 1999; Maitz 2000; Maitz–Molnár 2001; Sárosi 2003, 2015; Németh 2013). Az egyik legnagyobb hiányosság azonban a történeti szövegtan és szövegtipológiai elemzések területén mutatkozik. Annak ellenére, hogy a nyelvtörténeti munkában a

szövegek és szövegtípusok mint értelmi egységek fontos szerepet játszanak: hiszen fontos alapját képezik a forráskiadásoknak, a történeti korpuszoknak, az egyes nyelvi jelenségek vagy egyes beszédaktusok vizsgálatának; mégis csupán elhanyagolható terjedelemben jelenik meg a szövegtörténet szerepe kifejtett módon (vö. Kiss–Pusztai 2003).² Ezek alapján akár felmerülhet a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán történeti szövegtipológiára.

Ha a funkcionális pragmatikai szemléletet érvényesítjük a történeti kutatásokban, nemcsak erre a kérdésre kell válaszolnunk, hanem az alábbiakra is:

- 1) A nyelvi tevékenység folyamatjellege miatt el kell-e tekinteni az egyes jelenségek leírásától?
- 2) A múlt nyelvi tevékenysége ugyanolyan feltételekkel vizsgálható-e, mint a jelené?
- 3) Van-e történeti szociolingvisztika, történeti pragmatika, történeti szövegtipológia?

A nyelv alakulástörténetként való értelmezése egyáltalán nem jelenti azt, hogy az egyes jelenségek leírása háttérbe szorulna: „[...] hiszen az eseménysorok konkrét, egyedi eseményekből állnak össze, melyeknek megvan a saját idejük, azzal válnak értelmezhetővé. Az alakulásfolyamat előtérbe helyezése csupán azt eredményezi, hogy a jelenségek hosszabb időszakok mintázataiban nyerhetnek jelentést” (Csontos 2013: 151).

Ez részben a második kérdésfelvetéssel is összefügg. Annak ellenére ugyanis, hogy egyre több jelenkori nyelvészeti módszer alkalmazható a történeti vizsgálatokban, mégsem lehet a múlt nyelvi eseményeit ugyanazokkal a feltételekkel vizsgálni. Ennek részben a Labov által „bad data”-nak nevezett jelenség az oka (Labov 1972, 1994). Labov szerint a történeti szövegek „rossz adatok”, hiszen írott jellegüknél fogva, illetve történetiségükből adódóan nem adnak kellően teljes képet a vizsgált interakcióról. Az is esetleges továbbá, hogy mi maradt az utókorra, ki volt a másoló személye, mennyit tudunk a szöveg szociokulturális háttéréről. Labov szerint a nyelvtörténetnek a hozzáférése az adatokhoz korlátozott, nincs igazán kontrollja a vizsgálat tárgya felett (Labov 1972: 100); így feladata az, hogy a „rossz adatok” elemzéséből a lehető legtöbbet hozza ki (Labov 1994: 11). Labov a történeti szociolingvisztika, vagyis a történeti szövegek szociolingvisztikai megközelítése felől veti fel a „rossz adat” problémáját. Ez azonban a történeti vizsgálatok mindegyikét érinti, beleértve a történeti pragmatikát, a történeti szövegtipológiát, vagy a nyelvi rendszer alakulását megcélzó leíró munkákat is.

A nyelv történeti eseményeire vonatkozó kutatások mindegyikének szembe kell tehát nézni azzal: hogy a fennmaradt szövegek írásosak; nem adnak teljes képet egy-egy nyelvhasználati eseményről; a szociokulturális háttérhez való hozzáférés korlátozott; és számos, a jelenre vonatkozó empirikus módszer nem alkalmazható. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem érdemes őket vizsgálni. A fennmaradt szövegek ugyan nem nyújtanak teljes képet egy adott közösség nyelvi tevékenységéről, de körültekintő háttérmunkával

---

² A Magyar nyelvtörténetben kevesebb mint 30 oldal terjedelemben (Gallasy 2003). Az ómagyar kor szövegtörténete: 560–76; a középmagyar kor szövegtörténete: 691–3; újabb magyar kor: 847–9.

a történeti szövegek is reprezentatívnak tekinthetők, és használhatók a vizsgálatokban (Romain 1988). Az írott szövegek vizsgálati státusza pedig az elmúlt évtizedekben egyáltalán nem kérdőjeleződik meg, sőt a jelenkori kutatásokban, a szépirodalmon túl, a mindennapi szövegekben is egyre nagyobb teret kap. Történeti oldalról pedig megfigyelhető, hogy a múlt írott szövegeiben is történnek próbálkozások a beszélt nyelvi elemek felfejtésére.³ Számos empirikus módszer (interjú, megfigyelői, kérdőíves stb.) kényszerű hiánya miatt pedig a történeti vizsgálatok mindegyikében nagy szerepet kap a rekonstrukció, ami a nyelvi beszédesemény egészére vonatkozik, beleértve az alkotás és a befogadás szűkebb és tágabb körülményeit.

A felsorolt tényezők: így a nyelvi változás (alakulástörténet), a „rossz adatok” és az említett módszertani korlátok, a jelen értelmezői horizontja, valamint a rekonstrukció a történeti kutatások mindegyikét érintik, nem korlátozódnak egy-egy részdiszciplínára. Ezek a megállapítások mind a történeti szociolingvisztikában, mind a történeti pragmatikában és a nyelvhasználat-központú történeti szövegtipológiában is érvényesek (vö. Jucker 1995; Fitzmaurice–Taavitsainen 2007, Jucker–Taavitsainen 2013; Taavitsainen–Jucker–Tuominen 2014; Taavitsainen–Jucker–Bublitz–Schneider 2017). Ez abba az irányba mutat, az újabb kutatásokkal teljes összhangban, hogy a megnevezett „diszciplínák” lényegében nem különálló, önálló módszertannal rendelkező tudományterületek, illetőleg részterületek, hanem inkább egy nyelvhasználatot előtérbe helyező szemléletmódnak tekinthetők, amelyben más-más jelenségek kapnak hangsúlyos szerepet (pl. a szövegtípusok, a beszédaktusok, a nyelvi változás szociális háttere, egy diskurzusjelölő leírása stb.) (vö. Csontos 2013; Kuna 2011, 2015). Ezt látszik igazolni a történeti szociolingvisztika és történeti pragmatika egyre nagyobb mértékű egybemosódása, habár ettől eltérő szemléletek is vannak (Sárosi 2015: 135 alapján Thomas 1995; Taavitsainen–Fitzmaurice 2007); továbbá számos történeti vonatkozású szövegtipológiai munka is (összegezve l. Kuna 2011: 13–28).

Jelen tanulmány értelmezésében a történeti szövegtipológia nem önálló diszciplína, hanem egy olyan kutatási irány, amelynek középpontjában a szövegtípus, illetve annak történeti vonatkozásai állnak. Így például felfejtheti egyes korok, kultúrák, diskurzustartományok kommunikációtörténetét a jellemző szövegtípusok által; bemutathatja egy-egy szövegtípus keletkezését, fejlődését, eltűnését vagy egyes korokban a szóban forgó szövegtípus működését. Kutatási terület lehet a szövegtípusok és a beszédaktusok kapcsolatának felfejtése, a stílus–stílustípus és a szövegtípus kötődései, egyes nyelvi jellemzők alakulása stb. Mindez történhet egy vagy több nyelv, illetve nyelvváltozat bevonásával kontrasztív vizsgálati módszerekkel. Jelen dolgozat a szövegtipológiai vizsgálat elméleti megközelítésének a pragmatikai szemlélet érvényesítését javasolja, amely képes kezelni és összefogni a szövegtípusok komplexitását és az elemzéshez szükséges tudományköziséget. A következőkben arra térek ki, hogy a kiválasztott elméleti keretben, hogyan értelmezhető a tanulmány egyik legfontosabb alapfogalma, a szövegtípus.

³ Lásd többek között Pusztai 1999; B. Gergely 2002; Kuna 2007, valamint a Magyar Nyelv 2015/2. tematikus számának írásaiban. A korai korszakok beszélt nyelvi elemzéséhez szolgáló modellek például: Koch–Oesterreicher 1985; erre épülve Ágel–Hennig 2006.

3.2. A szövegtípus funkcionális pragmatikai megközelítése

A kognitív szemléletű szövegtipológiát alapvetően meghatározza, hogy a nyelvi kifejezéseket az elmék közötti interakcióban a világ fogalmi és jelentéstani megkonstruálási lehetőségének tekinti, valamint hogy a nyelv társas interakciókban kommunikatív célok mentén működik (vö. Langacker 1987; Tomasello 1999[2002]; Stukker–Spooren–Steen 2016). A szöveg ebben a keretben olyan értelmi egységnek tekinthető, amely egy összetett világrészletet képez le fogalmilag, többé-kevésbé konvencionizált nyelvi kifejezésekkel (Tolcsvai Nagy 2006: 64). A szövegek egyrészt megragadhatók a nyelvi interakcióban létrehozott emberi produktumként; másrészt és egyidejűleg létrehozói és megértői folyamatként, műveletként értelmezhetők. Jellemző rájuk, hogy fizikailag valamilyen formában valósulnak meg (írott, beszélt stb.), egyediek, történeti jellegűek, jellegzetesek (hasonlítanak, illetve különböznek korábbi szövegektől), alapvetően spontánok, csak részben tudatosak, különböző mértékben összetettek, a jelentések valamilyen szerkezetben elrendezve jelennek meg bennük (vö. Tolcsvai Nagy 2006: 73–5).

A szövegek egy adott kommunikatív helyzetben valamilyen szövegtípus megvalósulásaként jelennek meg (Bahtyin 1988 [1953]), aktiválva a résztvevőkben az adott kommunikatív eseményhez szükséges (*communicative event*, Swales 1990: 45–58) szövegalkotási és -befogadási stratégiákat, és ennek részeként a szövegtípusról való tudást vagy annak egy részét. Kognitív megközelítésben a szövegtípusok tehát kognitív minták, sémák, amelyek egy bizonyos beszédhelyzethez, beszédeseményhez kötődnek, abból kiindulva jönnek létre és működnek, majd a kommunikatív igényeknek megfelelően rögzülnek, konvencionizálódnak, illetve változnak, alakulnak (Taavitsainen 2001b: 139–40; Kocsány 2006: 20–1; Tolcsvai Nagy 2006: 67). A szövegtípusok ebben a felfogásban nem másodlagos kategóriák a szövegekhez képest, amelyek kizárólag egyfajta utólagos értelmezést vagy tudományos kutatást segítő „eszközként” értelmezhetők. A szövegtípus „proaktív” kategóriaként a megismerést, a fogalmi-nyelvi tájékozódást, az interakciót és a vele végrehajtott cselekvést alapvetően meghatározó és segítő koncepció és tudás (l. bővebben a műfajiság kapcsán Simon 2017). Létrejöttében alapvető fontosságú az adott kommunikatív esemény, az abban részt vevők szándékai, igényei, elvárásai, mentális állapotai, valamint a cselekvés, amelyet az interakcióban a résztvevők végrehajtanak. Ezek a tényezők tehát alapvetőek a szövegtípusok működésében, meghatározzák ugyanis a szövegtípusok keletkezését, használatát, változását, öröklődését vagy eltűnését. Így például az ismétlődő kommunikatív események, a hasonló nyelvi megoldások egy-egy beszédhelyzetben, az emberek körül és velük zajló események megértése, feldolgozása és kategorizációja, valamint a hozzájuk kötődő attitűdök mind hozzájárulnak a szövegtípusok tudásként, sémaként való működéséhez, majd szöveg(ek)ként való megvalósulásához.

A szövegtípusok létrejöttében és fennmaradásban tehát alapvetően fontos tényező a társadalmi-kommunikatív relevancia (Heinemann 2000a: 520), amely az egyes korokban változik, változhat. Így a társadalmi-kulturális közeg, a kommunikatív célok és igények alakulásának megfelelően a szövegtípusok is változ(hat)nak, eltűn(het)nek, újak keletkez(het)nek. A szövegtípusok tehát létrejöttükben és használatukban egyaránt történeti és társadalmi kategóriák (Kocsány 2002: 59), ilyen értelemben minden szövegtipológia szükségszerűen rendelkezik történeti aspektussal. Továbbá jellemző rájuk, hogy nem zárt szerkezetek, bizonyos jellemzőik az interakcióban a kommunikatív igényekhez kapcsolódóan még egy koron, kultúrán és egy beszélőhöz kötődően is különbözőképpen

valósnak meg, szoros összefüggést mutatva az ember megismerő és feldolgozó tevékenységével és kommunikatív szándékával. Ebből az is következik, hogy a szövegtípusok repertoárja az adott nyelv- és diskurzusközösségen belül nyitott halmazt alkot, amelyben a szövegtípusok egymással összekapcsolódva működnek (Heinemann 2000a; Görlach 2004). A szövegtípusok tehát nem eleve és önmagukért léteznek, valamint nem adott kritériumrendszernek megfelelően épülnek fel, hanem lényegében a megismerés szerves összetevői, a kommunikatív eseményhez kötődően létrejövő és működő sematikus minták, amelyet egy diskurzusközösség kommunikatív igényei és céljai hoznak létre és működtetnek. A diskurzusközösség résztvevői többé-kevésbé egységes tudással rendelkeznek arról, hogy egy adott kommunikatív esemény jellemzően milyen cselekvés- és szövegtípusokkal kapcsolódik össze, és hogy a szövegtípus milyen tipikus jellemzőkkel (címké, szerkezetek, lexikális elvárások stb.) bír, milyen hallgatóságnak szól (Swales 1990: 45–58). Ezek a jellemzők koronként és kultúránként (és akár konkrét kommunikatív eseményenként is) eltérőek lehetnek.

A szövegtípusok bemutatott komplexitásának megragadásához különösen alkalmasak a tudás reprezentálására és elrendezésére szolgáló forogatókönyv-elméletek. A forogatókönyvek a pszichológiában a mindennapi cselekvésekből, eseményekből leképezett, reprezentált és tárolt tudást jelentik. Azaz olyan sztenderdizált eseménysoroknak vagy szituációknak tekinthetők, amelyekben a résztvevők kölcsönösen megértik a történéseket, és ennek megfelelően „játsszák” szerepüket. A tudás olyan komplex formái, amelyek egy nyelvi interakció összetevőit tartalmazzák, beleértve az adott forogatókönyvhöz kapcsolódó ismereteket, eseményeket, a résztvevőket, a releváns eszközöket és az egyéni és a társadalmi cselekvés komplex viszonyait, valamint a hagyományozódott szövegmintázatokat egyaránt. A forogatókönyvek tartalmazzák a cselekvéssorokban résztvevőket (szerepek), a cselekvés hely- és időviszonyait, egyéb szükséges kellékeit és körülményeit (összetevők). A forogatókönyvek tehát összetett, strukturált és rugalmas sémák, amelyek a tudásunk (beleértve háttértudásunkat is) működését szervezik, és a szöveglétrehozás és -befogadás során is fontos szerepet kapnak. Jellemző továbbá, hogy a cselekvéssorok egy-egy kimaradó elemére a komplex séma ismeretében is tudunk következtetni (lásd bővebben Fillmore 1977; Shank–Abelson 1977; Nothdurft 1986: 93–4; Eysenck–Keane 1990 [2003]: 295–7).

A nyelvészetben a forogatókönyvek a nyelvi cselekvésekhez, eseményekhez kapcsolódó tudás leírásához, rendszerezéséhez, működéséhez kapcsolódnak. Ezek vonatkozhatnak a beszédaktusok és a szövegtípusok megragadására egyaránt (l. pl. Panther–Thornburg 1997, 1998; Brdar-Szabó–Brdar 2009; Kuna 2011, 2014, 2016a). A forogatókönyvek azonban arra is rávilágítanak, hogy a tudás szerveződése többszörösen összetett jelenség.

Összegezve: a szövegtípus kognitív keretben egyszerre séma (tudás) és a séma megvalósulása (működés). Fontos kiemelni, hogy a komplex séma (forogatókönyv) rugalmas, és a társas-kommunikatív cselekvésben jön létre, kommunikációs megvalósulások révén öröklődik, illetve változik. A megmaradó, illetve változó tulajdonságok és mintázatok révén értelmezhető egy szövegtípus története. A szövegtípus egyéni és közösségi tudás egyszerre, és mindkét viszonylatban rugalmasan (csak ritkán kizárólagosan) aktualizálódik és változik, továbbá a mindennapi tudás részeként nem egyfajta homogén kategorizáció eredménye (vö. Kuna 2016a). Érdemes még kiemelni, hogy a szövegtípus

nem másodlagos képződmény a szöveghez képest, hanem a megismerés fontos eleme. Simon (2017) megfogalmazásában a szövegtípus a diskurzusban aktualizálódva létezik, de a nyelvet használó elme kategóriája.

4. Szükséges-e a szövegtípus a nyelvtörténetben?

Az eddigiek alapján felvetődhet a kérdés, hogy mit adhat a szövegtípus és annak kognitív funkcionális megközelítése a nyelvtörténeti kutatásoknak; továbbá, hogy egyáltalán szükség van-e rá? A következőkben erre térek ki.

A szövegtípus funkcionális kognitív megközelítése azáltal, hogy nem választja el a diakróniát és a szinkróniát élesen egymástól, lehetővé teszi a nyelvi változás folyamatának és egyes részleteinek, illetve ezek összefüggéseinek azonos elméleti megközelítésű felfejtését. A szövegek társas-kommunikatív meghatározottságának a kiindulópontja és a szövegtípus forгатókönyvként való értelmezése alapja lehet a nyelvtörténeti kutatásokat alapvetően meghatározó rekonstrukciónak. A nyelvi elemek és a funkció, valamint a szociokulturális körülmények így nem külön „elemzési modulok”, hanem az interakcióban megjelenő jelentésképző tényezők, illetve azok emergenciája egyben.

A szövegtípusok alkalmas keretet adhatnak egyes nyelvi jelenségek, és azok értelmezéséhez, a pontosabb megismeréséhez is. A nyelvi hagyományozódás és a nyelvi változás ugyanis a szövegekben és a szövegtípusokban, azaz a nyelvi interakció folyamatában zajlik. Egyes változások általánosabb hatókörűek, mások jobban kötődnek bizonyos kommunikatív eseményekhez és szövegtípusokhoz, amelyek a terjedésüket és a hozzájuk fűződő beszélői viszonyt is befolyásolják. Így például a megszólítások változása a személyközi viszonyokat előtérbe helyező beszédhelyzetekben, szövegekben figyelhető meg (levelezés, internetes csevegés, társalgás stb.). A felszólító igealakok és alakulásának a vizsgálata számos szövegtípusban megjelenik, azonban vannak kifejezetten instruktív szövegfajták, amelyekben ezen nyelvi elemek gyakoriságuknál fogva is jobban megragadhatók (pl. receptek). Fontos azonban azt is kiemelni, hogy a szövegtípusok nemcsak „tárházai” ezen nyelvi elemeknek, hanem erőteljesen befolyásoló és alakító tényezői is. Ha a receptbeli instrukciónál maradunk, azt látjuk, hogy a szövegtípus normái jelentős változáson mentek keresztül, ami az instrukció alakulását is nagyban befolyásolják (vö. Kuna 2008, 2009, 2011, 2012a, 2012b, 2015, 2016a). A szövegtípusok tehát egyrészt értelmezési keretei, másrészt a társas-kommunikatív igények megváltozásával akár katalizátorai is lehetnek a nyelvi változásnak.

Fontos továbbá kiemelni, hogy a szövegtípusok azáltal, hogy bizonyos kommunikatív eseményekhez kötődnek, nagyon gyakran az egyes diskurzustartományokon belül a korpuszépítés alapjául is szolgálnak. Ez a történeti korpuszokban is megmutatkozik (erről l. bővebben Kuna–Kocsis–Ludányi 2017; Kuna 2016b).

5. Összegzés, kitekintés

Jelen tanulmány a történeti szövegtipológia aktuális kérdéseit mutatta be kitérve: a szövegtan és a szövegtipológia általános kérdéseire; a történeti szövegtipológia, a történeti szociolingvisztika, illetve történeti pragmatika kapcsolatára; és a szövegtípus funkcionális kognitív pragmatika megközelítésére és annak hozadékára a nyelvtörténeti kutatásokban.

A tanulmány rámutatott arra, hogy a szövegtípusok funkcionális pragmatikai megközelítése termékenyen hathat a nyelvtörténeti kutatásokra. Keretet adhat a nyelvi jelenségek leírásának, a nyelvi változás értelmezésének, valamint alapja lehet a korpusz-építésnek is. Ezentúl a szövegtípus forgatókönyvként való felfogása a nyelvtörténeti kutatásokban kiemelkedően fontos rekonstrukciót is segíti. Azt is láthattuk, hogy a funkcionális kognitív megközelítés egyfajta velejárója, hogy a történeti szövegtipológia nem külön tudományág, úgy ahogy a történeti szociolingvisztika, illetve a történeti pragmatika sem, hanem a nyelvleírás társas-kommunikatív megközelítésű szemlélete. Összességében elmondható tehát, hogy a szövegtípusok és a szövegtipológia tudatosabb „beemelése”, illetve alkalmazása a történeti vizsgálatokba termékenyen hathat a jövőbeli kutatásokra és nyelvtörténeti adatfeldolgozásra.

Hivatkozások

- Ágel, Vilmos – Hennig, Mathilde Hrsg. 2006: *Grammatik aus Nähe und Distanz. Theorie und Praxis am Beispiel von Nāhetexten 1650–2000*, Tübingen, Max Niemeyer.
- Aschenberg, Heidi 2002: Historische Textsortenlinguistik – Beobachtungen und Gedanken, in Drescher, Martina Hrsg.: *Textsorten im romanischen Sprachvergleich*, Tübingen, Stauffenburg, 153–70.
- Bahtyin, Mihail 1988 [1953]: A beszéd műfajai, in Kanyó Zoltán – Síklaki István szerk.: *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 246–80.
- Barz, Irmhild – Fix, Ulla – Schröder, Marianne – Schuppener, Georg Hrsg. 2000: *Sprachgeschichte als Textsortengeschichte: Festschrift zum 65. Geburtstag von Gotthard Lerchner*, Frankfurt am Main, Peter Lang.
- B. Gergely Piroska 2002: A közéleti és a beszélt nyelv viszonya az erdélyi fejedelemségben, in Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.). K. n., Debrecen–Jyväskylä, 187–99.
- Bradar-Szabó Rita 2009: Der Sprechakt Anleitung in Kochrezepten, in Brdar-Szabó, Rita – Knipf-Komlósi, Elisabeth – Péteri, Attila Hrsg.: *An der Grenze zwischen Grammatik und Pragmatik*, Frankfurt am Main, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, 263–72.
- Brdar-Szabó Rita – Mario Brdar 2009: Indirect directives in recipes: a cross-linguistic perspective, *Lodz Papers in Pragmatics* 5/1, *Special Issue on Speech Actions*, 107–31.
- Csontos Nóra 2009: *Az írásjelek alkalmazásának alakulástörténete a 17. század közepétől a 19. század elejéig keletkezett magyar nyelvű nyomtatványokban*, Budapest (Doktori disszertáció).
- Csontos Nóra 2013: A pragmatika mint szemléletmód érvényesítésének lehetősége a történetiségben, *Magyar Nyelv* 109, 149–57.
- de Beaugrande, Robert-Alain – Dressler, Wolfgang Ulrich 1981: *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Dér Csilla Ilona 2008: *Grammatikalizáció = Nyelvtudományi Értekezések* 158, Budapest, Akadémia.

- Dömötör Adrienne 2008: *A hogy úgy mondjám* diskurzusjelölő, *Magyar Nyelv* 104, 427–42.
- Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T. 1990 [2003]: *Kognitív pszichológia*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fillmore, Charles 1977: Scenes-and-frames semantics, in Zampolli, Antonio ed.: *Linguistics structures processing*, Amsterdam & New York, North Holland Publishing Company, 55–81.
- Fitzmaurice, Susan M. – Taavitsainen, Irma eds.: 2007: *Methods in Historical Pragmatics* (Topics in English Linguistics 52), Berlin/New York, Mouton de Gruyter.
- Gallasy Magdolna 2003: Szövegtörténet, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris, 560–76, 691–3, 847–9.
- Georgakopoulou, Alexandra–Goutsos, Dionysis 1997: *Discourse analysis. An introduction*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Görlach, Manfred 1992: Text-types and language history: the cookery recipe, in Rissanen, Matti – Ihalainen, Ossi – Nevalainen, Terttu – Taavitsainen, Irma eds.: *History of Englishes. New Methods and interpretations in historical linguistics*, Berlin/New York, Mouton de Gruyter, 736–61.
- Görlach, Manfred 2004: *Text types and the history of English*, Berlin/New York, Mouton de Gruyter.
- Gülich, Elisabeth – Raible, Wolfgang Hrsg. 1972: *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*, Frankfurt, Athäneum.
- Haader Lea 2004: Változások a történeti szintaxisban – pragmatikai háttérrel, *Magyar Nyelvőr* 128, 464–9.
- Haader Lea 2009: Írásbeli megakadásjelenségek történeti pszicholingvisztikai szempontból, *Magyar Nyelvőr* 133, 48–65.
- Halliday, M.A.K. 1970: Language structure and language function, in Lyons, John ed.: *New horizons in linguistics*, London, Penguin Books, 140–65.
- Halliday, M.A.K. – Hasan, Ruquaya 1976: *Cohesion in English*, London, Longman.
- Heinemann, Wolfgang 2000a: Textsorte – Textmuster – Texttyp, in Brinker, Klaus – Antos, Gerd – Heinemann, Wolfgang – Sager, Sven Frederik eds.: *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, HSK. 16.1. Berlin/New York, Walter de Gruyter, 507–23.
- Heinemann, Wolfgang 2000b: Aspekte der Textsortendifferenzierung, in Brinker, Klaus – Antos, Gerd – Heinemann, Wolfgang – Sager, Sven Frederik eds.: *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, HSK 16.1. Berlin/New York, Walter de Gruyter, 523–46.
- Hünecke, Rainer 1991: Zur diachronen Veränderung von Textsorten, in *Textlinguistik* 15, Dresden, 147–53.
- Jucker, Andreas H. ed. 1995: *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English* (Pragmatics & Beyond New Series 35.), Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Jucker, Andreas H. – Taavitsainen, Irma eds. 2013: *English Historical Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

- Juhász Dezső 2002: Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika (Tudomány-szemléleti kérdések), in Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet*, Debrecen–Jyväskylä, 165–72.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. 2003: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris.
- Koch, Peter – Oesterreicher, Wulf 1985: *Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Sannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte* (Romanisches Jahrbuch 36.), Berlin/New York, Walter de Gruyter, 15–43.
- Kocsány Piroska 1989: Szövegnyelvészet vagy szövegtípusok nyelvészete? *Filológiai Közöny* 35/1, 26–43.
- Kocsány Piroska 2002: *Szöveg, szövegtípus, jelentés: A mondás mint szövegtípus = Nyelvtudományi Értekezések* 151, Budapest, Akadémiai.
- Kocsány Piroska 2006: A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei, in Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 17–26.
- Kohnen, Thomas 2004: Methodological problems in corpus-based historical pragmatics. The case of English directives, in Aijmer, Karin – Altenberg, Bengt eds.: *Advances in Corpus Linguistics. Papers from the 23rd International Conference on English Language Research on Computerized Corpora (ICAME 23) Göteborg 22–26 May 2002*, Amsterdam/New York, Rodopi, 237–47.
- Krepsz Valéria 2015: A kérés beszédaktusa középmagyar kori főnemesek és közrendűek levelezésében, *Magyar Nyelv* 111, 162–73.
- Kuna Ágnes 2007: Az orvosi receptről. Beszélt nyelvi elemek a 16–17. századi receptekben, *Magyar Nyelvőr* 131, 470–9.
- Kuna Ágnes 2008: Az orvosi recept mint szövegtípus a 16. századtól napjainkig, in Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*, Budapest, Tinta, 270–8.
- Kuna Ágnes 2009: Az orvosi vény alakulása a kezdetektől napjainkig, in Balázs Géza – H. Varga Gyula szerk.: *Semiotica Agriensis* 6. konferenciakötet, Eger, Líceum, 401–10.
- Kuna Ágnes 2011: *A 16–17. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtipológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális-kognitív keretben*, ELTE, Budapest, (Doktori disszertáció).
- Kuna Ágnes 2012a: Stílusmintázatok a 16–17. századi orvosi receptekben. Történeti stilisztikai elemzés kognitív nyelvészeti keretben, in Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*, ELTE, Budapest, 303–45.
- Kuna Ágnes 2012b: Az orvosi receptek alakulása a társadalmi és kulturális tényezők függvényében a 16. századtól napjainkig, in Balázs Géza – Veszelszki Ágnes szerk.: *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*, Budapest, 156–62.
- Kuna Ágnes 2014: Meggyőzési stratégiák az Ars Medicában (1577k.), in Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* VII, Szeged, SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 105–24.
- Kuna Ágnes 2015: *A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben. Kognitív nyelvészeti elemzés*, ELTE, Budapest, (Doktori disszertáció).

- Kuna, Ágnes 2016a: Genre in a cognitive functional framework. Medical recipe as a genre in 16th and 17th century Hungarian, in Stukker, Ninke – Spooren, Wilbert – Steen, Gerard eds.: *Genre in Language, Discourse and Cognition*, Berlin/New York, De Gruyter, 193–224.
- Kuna Ágnes 2016b: A Magyar Orvosi Nyelv Korpusza, *Magyar Orvosi Nyelv* 16, 26–30.
- Kuna Ágnes – Kocsis Zsuzsanna – Ludányi Zsófia 2017: A Magyar orvosi nyelv 16–17. századi alkorpusza. Tervezet, átirás, annotálás, in Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*, SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 239–53.
- Labov, William 1972: *Sociolinguistics patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Labov, William 1994: *Principles of Linguistic Change: Internal Factors*, London, Blackwell, 86–97.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of cognitive grammar 1. Theoretical prerequisites*, Stanford University Press, Stanford.
- Liebman Parrinello, Giuli 1996: Kochrezepte seit frühneuhochdeutscher Zeit bis heute, in Kalverkämper, Hartwig – Baumann, Klaus-Dieter Hrsg.: *Fachliche Textsorten. Komponenten – Relationen – Strategien*, Tübingen, Gunter Narr, 292–320.
- Maitz Péter 2000: A nyelvtörténetírás elvi kívánalmairól a német nyelv magyarországi története kapcsán, *Magyar Nyelvőr* 124, 501–13.
- Maitz Péter – Molnár Anna 2001: Nyelvtörténetírás és történeti szövegnyelvészet, in Csatár Péter – Maitz Péter – Tronka Krisztián szerk.: *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 322–35.
- Mohay Zsuzsanna 2015: A nehezteléstől a sértésig. A rosszallás pragmatikája középmagyar kori magánlevelekben, *Magyar Nyelv* 111, 174–88.
- Németh Luca Anna 2015: A nyelvi udvariasság kérdése a Magyar Nyelvőr dualizmus korabeli évfolyamaiban, *Magyar Nyelv* 111, 189–203.
- Németh Miklós 2013: Történeti szociolingvisztika – három évtized mérlege, in Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásaiból)*, Budapest, Gondolat, 304–23.
- Nothdurft, Werner 1986: Das Muster im Kopf? Zur Rolle von Wissen und Denken bei der Konstitution interaktiver Muster, in Kallmeyer, Werner ed.: *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*, Düsseldorf, Schwann, 92–116.
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda L. 1997: Speech act metonymies, in Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda eds.: *Discourse and perspective in cognitive linguistics* (Current Issues in Linguistic Theory 151.), Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 205–19.
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda L. 1998: A cognitive approach to inferencing in conversation, *Journal of Pragmatics* 30, 755–69.
- Petőfi S. János 1978: A formal semiotic text theory as an integrated theory of natural language, in Dressler, Wolfgang Ulrich ed.: *Current trends in textlinguistics*, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 35–46.

- Petykó Márton 2015: A boszorkánypercek periratai mint közösség- és identitásképző diskurzusok, *Magyar Nyelv* 111, 147–61.
- Pusztai Ferenc 1999: Beszélt nyelv a középmagyarban, *Névtani Értesítő* 21, 380–6.
- Romaine, Suzanne 1988: Historical Sociolinguistics: Problems and Methodology, in Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheier, Klaus J. Hrsg.: *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft* (HSK. 3/1–2.), Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1452–69.
- Sárosi Zsófia 2003: Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben, *Magyar Nyelv* 99, 434–48.
- Sárosi Zsófia 2015: Pragmatika, szociopragmatika, udvariassággutatás. a magyar nyelvtörténetben, *Magyar Nyelv* 111, 129–46.
- Schirm Anita 2011: *A diskurzuszjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*, Szeged, (Doktori disszertáció).
- Shank, Roger – Abelson, Robert 1977: *Scripts, plans, goals, and understanding*, Hillsdale/New York, Erlbaum.
- Simon Gábor 2017: Áttekintés a műfajkutatás tendenciáiról és lehetőségeiről. Útban egy kognitív szemléletű műfajelmélet felé, *Magyar Nyelv* 113, 146–66.
- Steen, Gerard 2011: Genre between the humanities and the sciences, in Callies, Marcus – Keller, Wolfram R. – Lohöfer, Astrid eds.: *Bi-directionality in the cognitive sciences*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Sitta, Horst 1973: Kritische Überlegungen zur Textsortenlehre, in Sitta, Horst – Brinker, Klaus Hrsg.: *Studien zur Texttheorie und zur deutschen Grammatik. Festgabe für Hans Glinz zum 60. Geburtstag*, Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 63–72.
- Steger, Hugo 1984: Sprachgeschichte als Geschichte der Textsorten/Texttypen und ihrer kommunikativen Bezugsbereiche, in Besch, Werner – Reichmann, Oskar – Sonderegger, Stefan Hrsg.: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Bd. 1, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 186–204.
- Stukker, Ninke – Spooren, Wilbert – Steen, Gerard eds. 2016: *Genre in Language, Discourse and Cognition*, Berlin/New York, De Gruyter.
- Swales, John M. 1990: *Genre analysis: English in academic and research settings*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Szabó Zoltán 1992a: A szöveg történetisége, in Petőfi S. János – Békési Imre szerk.: *Szemiotikai szövegtan* 4, 34–9.
- Szabó Zoltán 1992b: A szövegsemiotika időszerű kérdései és megoldásra váró kérdései, in Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László szerk.: *Szemiotikai szövegtan* 5, Szeged, JGyTF, 199–207.
- Szabó Zoltán 1996: Lehető változásmagyarázatok a stílustörténetben (Egy textológiai stílustörténet-elmélet nagy és nyitott kérdése), in Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László szerk.: *Szemiotikai szövegtan* 9, Szeged, JGyTF, 224–47.
- Taavitsainen, Irma 2001a: Middle English recipes: Genre characteristics, text type features and underlying traditions of writing, *Journal of Historical Pragmatics* 2, 85–113.

- Taavitsainen, Irma 2001b: Changing conventions of writing: the dynamics of genres, text types, and text traditions, *European Journal of English Studies* 5/2, 139–50.
- Taavitsainen Irma 2004: Genres of secular instruction: A linguistic history of useful entertainment, *Miscelanea: A Journal of English and American Studies*, 29, 75–94.
- Taavitsainen, Irma – Jucker, Andreas H. – Tuominen Jukka eds. 2014: *Diachronic Corpus Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins
- Taavitsainen, Irma – Jucker, Andreas H. – Bublitz, Wolfram – Schneider, Klaus P. eds. 2017: *Historical corpus pragmatics*, Berlin/New York, De Gruyter Mouton.
- Takács Szilvia 2003. Szövegépítkezés a ráolvasó imádságokban, *Magyar Nyelvőr* 127, 92–7.
- Takács Szilvia 2004: *A nyelvi mágia eszközei az epikus ráolvasó imádságokban*, Budapest (Doktori disszertáció).
- Takács Szilvia 2006. Folklorisztikai szövegtipológia – Az epikus ráolvasó imádságok, in Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 182–208.
- Tátrai Szilárd 2011: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális pragmatikai megközelítés*, Budapest, Tinta.
- Thomas, Jenny A. 1995: *Meaning in Interaction*, London, Longman.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001: *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006: A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben, in Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 64–90.
- Tomasello, Michael 1999 [2002]: *Gondolkodás és kultúra*, Budapest, Osiris.
- van Dijk, Teun 1977: *Text and context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*, London, Longman.
- Verschueren, Jef 1999: *Understanding pragmatics*, London/New York/Sydney/Auckland, Arnold,
- Werlich, Egon 1975: *Typologie der Texte. Einwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik*, Heidelberg.
- Zelliger Erzsébet 1999: Gondolatok a magyar nyelvtörténet szociolingvisztikai szempontú megközelítéséhez, *Magyar Nyelvjárások* 38, 505–12.